

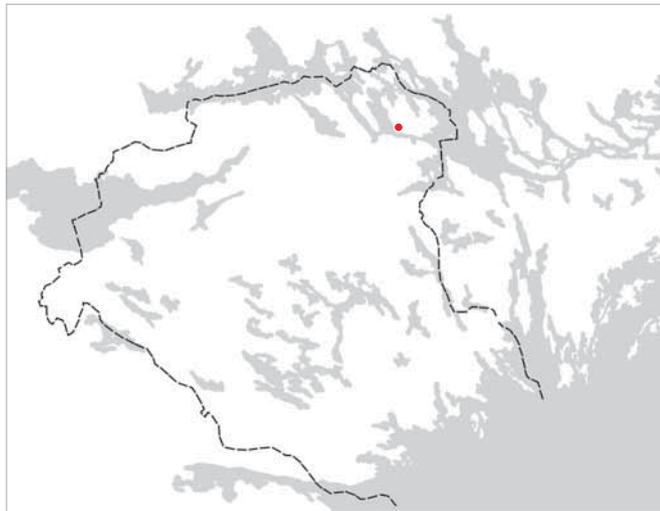
arkeologi

Arkeologisk förundersökning

Klahammar

Skadeinventering & återställning av fornlämningarna Överselö 177:1, 178:1, 193:1 & del av 303, Klahammar 1:1, Överselö socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län.

Ingeborg Svensson

En del av
Landstinget Sörmland

Arkeologiska meddelanden 2012:03

Arkeologisk förundersökning

Klahammar

Skadeinventering & återställning av fornlämningarna Överselö 177:1, 178:1, 193:1 & del av 303, Klahammar 1:1, Överselö socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län.

Ingeborg Svensson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2012

© 2012 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkeologi@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Ingeborg Svensson
Omslagsbild: Södermanlands län. Undersökningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01672.

Nyköping 2012

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Syfte och metod 5

Syfte
Metod

Landskap 5

Natur
Kultur

Överselö 177:1 & 178:1 6

Områdesbeskrivning
Skadeinventering

Överselö 193:1 & del av 303 12

Områdesbeskrivning
Skadeinventering
Återställning

Utvärdering 15

Sammanfattning 15

Referenser 16

Administrativa uppgifter 16

Bilagor 17

1. Plan över Överselö 177:1
2. Gravbeskrivningar & skadeklassificering Överselö 177:1
3. Fotodokumentation Överselö 177:1
4. Plan över Överselö 178:1
5. Gravbeskrivningar & skadeklassificering Överselö 178:1
6. Fotodokumentation Överselö 193:1

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sörmlands museum har under perioden 2011-11-15 -2011-11-18 efter beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län utfört en arkeologisk förundersökning i form av skadeinventering och återställning. Inventeringen omfattade fornlämningarna Överselö 177:1, 178:1, 193:1 samt en del av Överselö 303. Återställningen omfattade endast fornlämning Överselö 193:1. Överselö 303 är registrerad som ett bevakningsobjekt i FMIS men Länsstyrelsen har i det här fallet valt att hantera lämningen som en fornlämning. Fornlämningarna är belägna norr och nordväst om gården Klahammar inom Klahammar 1:1, Överselö socken, Strängnäs kommun i Södermanlands län (figur 3 & 5).

Den arkeologiska förundersökningen utfördes med anledning av att Stora Enso Skog Mälardistriktet, på uppdrag av fastighetsägaren Torbjörn Jarl, genomfört skogsbruksåtgärder i samband med förnygringsavverkning. Vid arbetet uppkom markskador inom ovan rubricerade fornlämningar med tillhörande skyddszoner som markerats i länsstyrelsens avverkningstillstånd daterat 2008-03-07 (1st dnr 431-01829-2008).

Fornlämningarna utgörs av två gravfält (Överselö 177:1 & 178:1), en grav i form av en ensamliggande stensättning (Överselö 193:1) och fossil åkermark (Överselö 303). Skadorna hade framförallt uppkommit genom markberedning inför nyplantering av gran, men omfattade även körspår samt plantering på synliga anläggningar inom fornlämningarna.

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m (1st dnr. 431-02813-2011). Kostnadsansvarig var Stora Enso Skog.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var arkeolog Ingeborg Svensson. I fältarbetet deltog även Lars Norberg. Båda är verksamma som arkeologer vid Sörmlands museum.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med skadeinventeringen var dels att få en komplett bild över markskadornas omfattning inom fornlämningarna samt de utpekade skyddszonerna, dels att skapa ett underlag för att kunna fastställa behovet av återställnings- och kompensationsåtgärder.

Syftet med återställningen av fornlämning Överselö 193:1 var att skydda blottlagda inre delar av graven samt att i ytskiktet försöka återställa skadade partier i så ursprungligt skick som möjligt.

Resultatet ska utgöra ett underlag för länsstyrelsens vidare hantering av ärendet.

Metod

För att inventeringen skulle kunna genomföras på ett godtagbart sätt inleddes fältarbetet med att delar av de aktuella ytorna röjdes från sly. I samband med röjningsarbetet släpades ris och grenar undan.

Därefter inventerades de aktuella fornlämningarna samt de av länsstyrelsen angivna skyddszonerna avseende skador. Skadornas omfattning dokumenterades med fotografier, skisser, beskrivningar och inmätning med GPS. Under inventeringsarbetet togs även granplantor som planterats på synliga gravanläggningar bort. Parallellt med inventeringen avverkades träd som stod på och i anslutning till synliga gravar. Syftet med avverkningen var att minska risken för framtida skador på gravarna genom vindfällan. Slyröjning och avverkning utfördes av personal från Stora Enso Skog.

Slutligen återställdes stensättningen Överselö 193:1. För att inte ytterligare skador skulle uppstå, utfördes återställningsarbetet genomgående för hand. Som återfyllnad i skadorna användes befintligt material från platsen. Arbetet dokumenterades med digitalkamera.

Landskap

Natur

Gården Klahammar är belägen på den sydvästra delen av Selaön med utsikt mot Stallarholmsfjärden i söder. Gården är omgiven av ett öppet odlingslandskap med inslag av mindre skogsklädda höjdparter och impediment i anslutning till åkermarken. De aktuella fornlämningarna är belägna nordväst om gården och ligger på tidigare skogsbeväxta moränhöjder i anslutning till uppodlad åkermark. Idag är områdena avverkade och det kvarvarande trädbeståndet utgörs av enstaka lövträd och spridda barrträd, främst tall. Jordmånen utgörs av stenig morän med partier av berg i dagen (SGU). Höjden över havet varierar mellan cirka 10 och 25 meter.

Intressant i sammanhanget är att markanvändningen inom det aktuella området inte förändrats över tid utan i stort sett varit densamma sedan 1600-talet. Från 1640-talet fram till 1950-talet är båda ytorna omväxlande utmarkerade som berg och backar eller skogsmark, med en klar övervikt för det senare (LMS akt C106-17:c5,1:10-11 år 1640, C106-17:1 år 1724, C106-17:1 år 1764, C106-17:5 år 1828 & RAK id J112-74-15 år 1897-1901, J133-10h6f59 år 1957).

Kultur

Fornlämningarna är belägna i en fornlämningsrik och kulturhistoriskt intressant miljö. Fornlämningsmiljön

karaktiseras framför allt av gravfält (Överselö 103:1, 181:1, 183:1, 197:1 & 198:1) och ensamliggande gravar i form av stensättningar och rösen (Överselö 172:1-3, 173:1, 179:1, 299 & 302). Ett antal hållristningar i form av skålgropar finns också registrerade, dels i anslutning till gården Klahammar (Överselö 220:1-2), dels vid Loppberga (Överselö 171:1) och Lilla Lundby (Överselö 216 :1-2). Fornlämningarna är, liksom dagens bebyggelse, belägna på moränhöjder omgivna av ett öppet jordbrukslandskap.

Karaktären på gravarna inom gravfälten varierar. Här finns högar likväl som runda, rektangulära och kvadriska stensättningar representerade. Variationen i gravarnas yttre utformning visar på ett nyttjande av landskapet under stora delar av järnåldern. Förekomster av rösen och hållristningar pekar även på att det finns en viss kontinuitet bakåt i tid.

Stora delar av dagens bebyggelse kan genom det historiska kartmaterialet följas tillbaka till 1700- och 1800-talen och i vissa fall även till 1600-talet. Många av dagens gårdar utgjordes då av byar, vilka innehöll två ibland tre gårdar. Klahammar och Västerby återfinns till exempel på en geometrisk avfattning från år 1640, då den dåvarande byn Klahammar utgjordes av tre gårdar (LMS Akt C106-17:c5,1:10-11). Likaså kan Klitsberga (Överselö 283), Lilla Lundby (Överselö 282) och Håsta (Överselö 312) följas bakåt i tid genom det historiska kartmaterialet (FMIS). Annan bebyggelse etableras inte i området förrän under andra hälften av 1800-talet, till exempel Högtorp, som vid sekelskiftet dyker upp i kartmaterialet och då är utmarkerat som ett båtsmanstorp (RAK id J112-74-15). Klahammar ingår idag i ett riksintresseområde

för Kulturmiljövården, där gården ligger i sydvästra kanten av riksintresset som omfattar Selaöåsen och området väster därom upp mot Tynnelsö och Överselö kyrka (D15-Överselö-Tynnelsö). Här är det främst Tynnelsö slott, Överselö kyrka och Selaöåsen med sina omfattande gravfält och runstenar som pekas ut som explicita miljöer, men även odlingslandskapet med välbevarad gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talet lyfts fram som karakteristiskt för den utvalda miljön (Riksintressen Södermanland).

Överselö 177:1 & 178:1

Områdesbeskrivning

De båda gravfälten är belägna på en naturligt stenig moränhöjd med inslag av partier med berg i dagen (se figur 2, 5 & 6).

Överselö 177:1 ligger på en närmast plan yta strax sydöst om Högtorp. Gravfältets utbredningen följer åt söder den platåliknande höjdryggen, som åt öster sluttar kraftigt ned mot åkermarken, medan den åt väster istället har en flack lutning ned mot vägen. I den branta slänten ned mot åkermarken i öster ligger stora mängder större stenar och stenblock, vissa upp till mellan tre och fyra meter stora.

Sydväst om Överselö 177:1 ligger gravfältet Överselö 178:1. Gravfälten skiljs åt genom ett stråk av naturlig stensluttning och blockig terräng som sträcker sig över moränhöjden i nordväst-sydöstlig riktning (se figur 6 & 7). Överselö 178:1 är till delar beläget på krönet av höjdpartiet, vilket utgörs av berg i dagen. Bergsklacken sluttar

Figur 2. Vy över höjdpartiet där gravfälten Överselö 177:1 & 178:1 är belägna. På bilden syns bergsklacken på vars krön den röseliknande stensättningen inom Överselö 178:1 ligger. Bilden är tagen från västnordväst. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Figur 3. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Strängnäs 10H NO med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

relativt kraftigt åt väst- och nordväst, varefter terrängen planar ut och övergår i en flack slänt ned mot vägen. Åt söder och sydväst övergår höjdpartiet i en stenbunden sluttning, som sedan planar ut, för att därefter stiga upp mot en mindre stenbunden naturlig förhöjning. Här finns också mindre partier med berg i dagen. Ytan mellan de båda höjderna utgörs av en svag svacka som sträcker sig i östnordöst-västsydvästlig riktning (se figur 2 & 6).

Skadeinventering

En försvårande omständighet vid inventeringen var att det gått drygt tre år sedan skogsbruksåtgärderna genomfördes, varför markvegetationen kommit tillbaka och skadorna till stora delar växt igen. Med det följde att det var svårt att identifiera samtliga skador i området och att det emellanåt var svårt att avgöra vad som var körskador och vad som var skador efter markberedning. Av samma anledning försvårades även möjligheten att göra en säker bedömning av markberedningens djup ner i mineraljorden. Terrängens sten- och blockrika karaktär försvårade också möjligheten att göra säkra iakttagelser.

Inventeringen koncentrerades främst till själva gravfälten men omfattade även en skyddszon. Skyddszonen uppgick till 75 meter från ytterkanten av respektive fornlämning (se figur 6).

Skadorna omfattas till största delen av fåror efter markberedning (harvning) inför nyplantering av gran. Fårorna är cirka 0,20 meter djupa (inklusive förnan) och 0,40 meter breda. Därutöver utgörs skadorna av spårbildning som skett i samband med markberedning, avverkning och uttransport av timmer. En hel del

stenar och stenblock inom både fornlämningarna och skyddszonen har också flyttats från ursprunglig plats alternativt spräckts när de olika maskinerna har tagit sig fram genom området (se figur 10 & bilaga 3).

Orsaken till skadornas utbredning kan sökas i platsens topografi. Markberedningen har anpassats efter terrängens utformning och har genomförts inom plana och flacka partier samt i slänter som inte har en alltför kraftig lutning. De delar som varit för branta och blockrika har undvikits, troligen för att maskinen inte har haft någon möjlighet att ta sig fram. Av naturliga skäl har också de delar av området som utgörs av berg i dagen inte utsatts för några skador efter markberedning.

Klassificering av skador

För att skapa ett tydligare underlag inför bedömningen av eventuella återställnings- och kompensations åtgärder har skadornas påverkan på gravarna inom gravfälten delats in i fyra nivåer (se bilaga 2 & 5):

• opåverkad

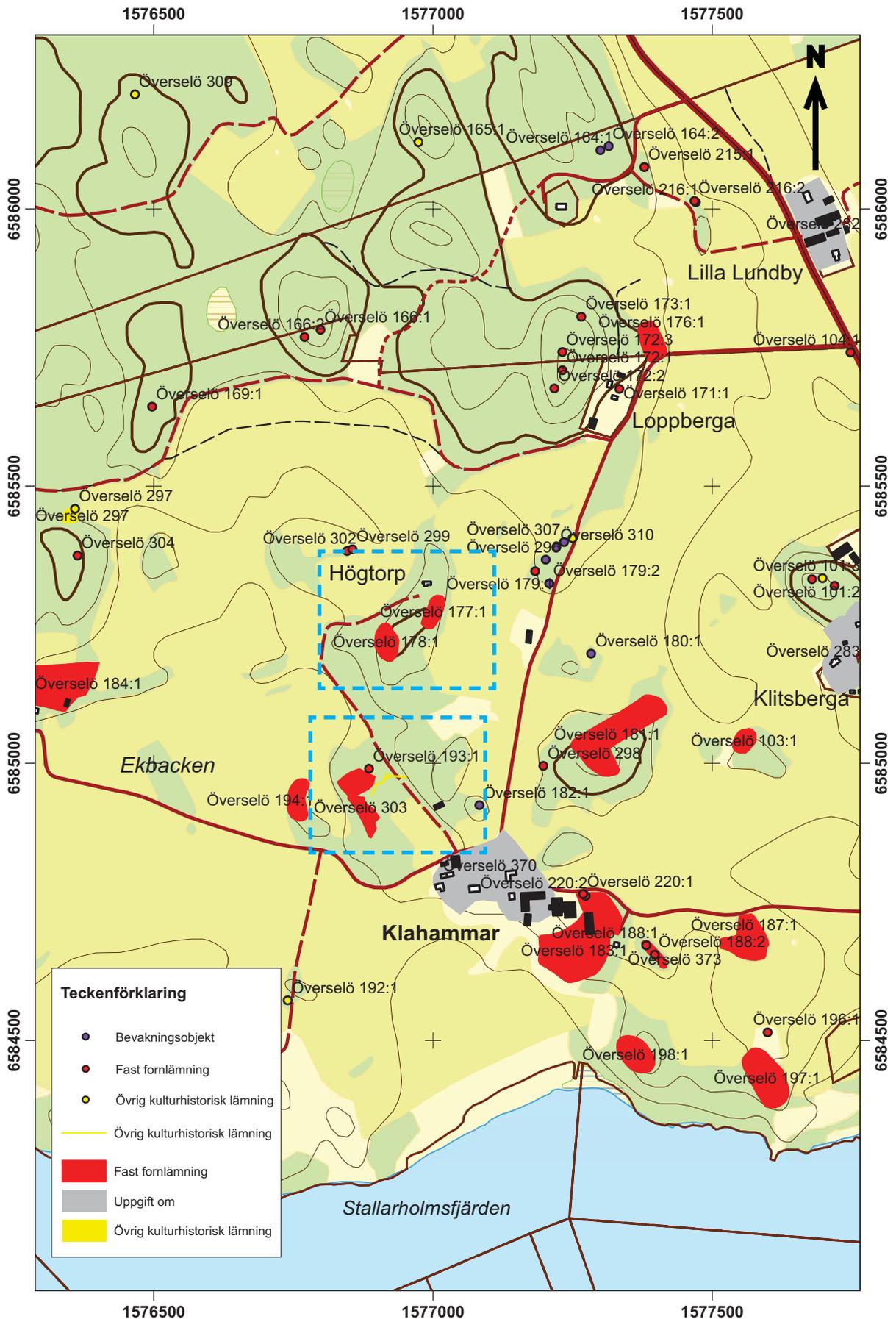
• **påverkad** - markberedaren har kört över stensättningen utan att ha orsakat skada, en eller annan sten har ändrat läge.

• **skadad** - flera stenar har rubbats, en eller annan sten har spräckts.

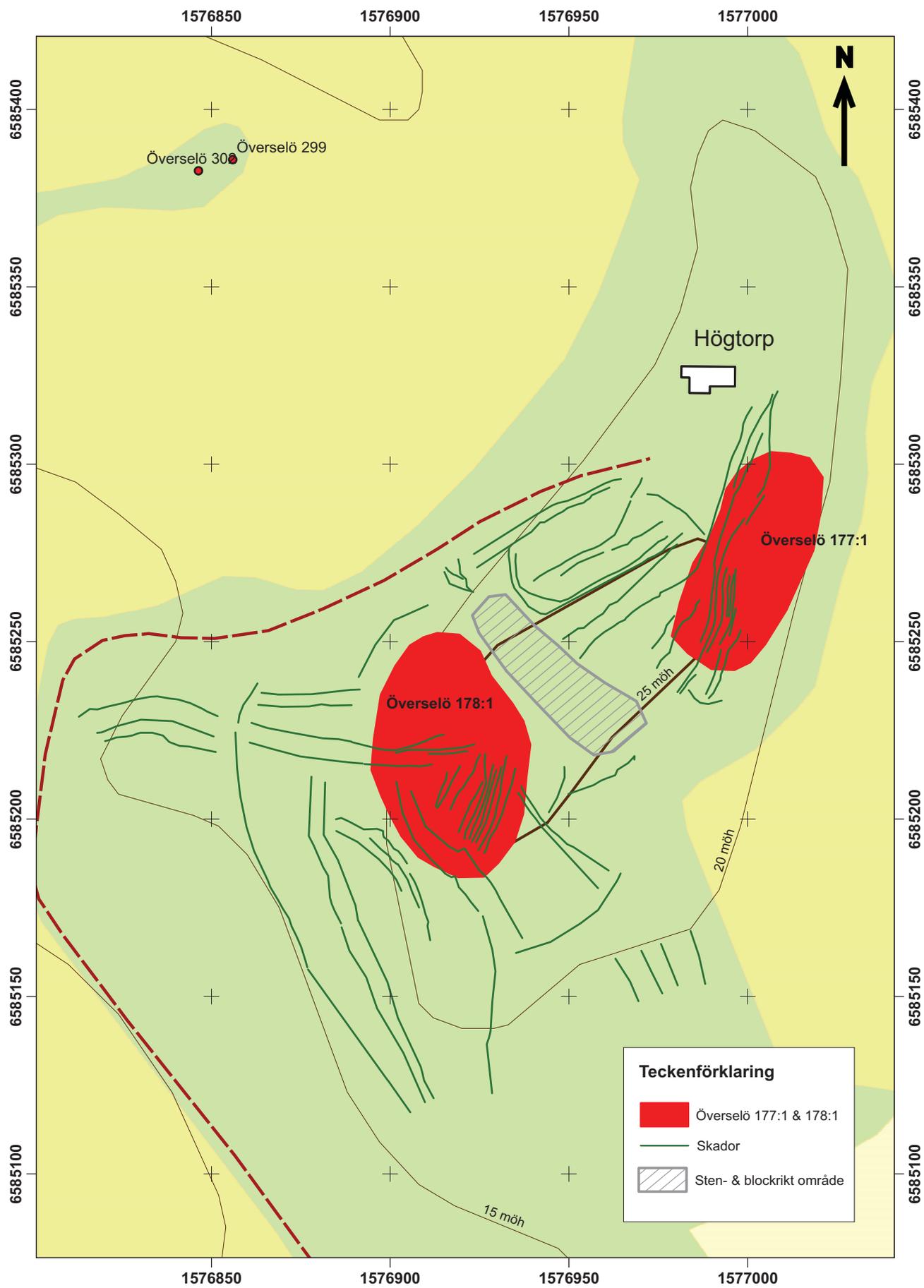
• **allvarligt skadad** - fåror, eller i övrigt direkt åverkan, ett flertal stenar har rubbats och i en del fall även spräckts.

Figur 4. Vy över gravfältet Överselö 177:1. I bakgrunden till vänster syns Högtorp. Bilden är tagen från söder. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Figur 5. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (20111112) och aktuella fornlämningar markerade. Skala 1:10 000.

Figur 6. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med Överselö 177:1 & 178:1 och markskador utmarkerade. Skala 1:1500.

Överselö 177:1

Skadorna efter markberedningen är i huvudsak belägna inom den västra delen av fornlämningen och på den plattåliknande plana ytan sydväst om gravfältet, samt i den flacka slänten ned mot vägen i väst- sydväst. Sydväst om gravfältet upphör skadorna vid det stråk av naturligt blockig terräng som skiljer Överselö 177:1 från Överselö 178:1. Inom den östra delen av fornlämningen samt i slänten ned mot åkermarken kunde inga skador konstateras (se figur 6 & bilaga 1).

Gravfältet registrerades vid förstagångsinventeringen år 1957 och ingick i den revideringsinventering som genomfördes av Länsstyrelsen år 2005. Bedömningen av fornlämningen var densamma vid båda inventeringstillfällena och ingen förändring vad gäller utbredning, innehåll, antikvarisk bedömning eller skadestatus kan ses vid en jämförelse av beskrivningarna.

Innan förnygringsavverkningen genomfördes i området omfattade gravfältet cirka tio stycken runda stensättningar. Stensättningarna beskrivs som 4-6 meter i diameter och 0,2-0,3 meter höga. Merparten var övertorvade, men tre hade talrika i ytan synliga stenar i storlek 0,3-0,5 meter. Två hade kantkedja av 0,4-0,8 meter stora stenar. Fornlämningens skadestatus beskrivs som välbevarad (FMIS).

Vid inventeringen kunde sex av de sedan tidigare tio registrerade stensättningarna med säkerhet identifieras medan fyra bedömdes som osäkra. En av gravanläggningarna är belägen strax utanför fornlämningens begränsning i söder. Gravarna låg som i en rad och följde det plana krönet på moränryggen i nord- sydlig riktning (se bilaga 1 & 2).

Överselö 178:1

Skadorna koncentrerade sig i huvudsak till den södra delen av gravfältet samt till de plana och flacka partierna väster, sydväst och söder om fornlämningen. Inom den norra delen av gravfältet noterades inga skador, vilket beror på att området utgörs av berg i dagen. Likaså har markberedaren undvikit de stråk av stenig och blockig terräng som skiljer Överselö 178:1 från Överselö 177:1 (se figur 6 & bilaga 4).

Gravfältet registrerades vid förstagångsinventeringen år 1957 och ingick i den revideringsinventering som genomfördes av Länsstyrelsen år 2005. Bedömningen av gravfältet har förändrats över tid. Vid det senare inventeringstillfället utökades antalet gravar från tio till femton stycken. Vad gäller utbredning, antikvarisk status och bevarandegrad var dock beskrivningen densamma vid båda inventeringstillfällena (FMIS).

Innan förnygringsavverkningen genomfördes i området omfattade gravfältet ett röse och cirka fjorton stycken runda stensättningar. Röset var beläget på krönet (en bergsklack) och beskrivs som 9 meter i diameter och 0,5-0,8 meter högt. Stenmaterialet utgjordes av 0,5-0,9 meter stora stenar. Stensättningarna beskrivs som mellan 6 och 8 meter stora och vanligen 0,1-0,3 meter höga. Stensättningarna var övertorvade med i ytan synliga stenar i storlek 0,2-0,4 meter. Fornlämningens skadestatus beskrivs som välbevarad (FMIS).

Vid inventeringen kunde endast fyra av de sedan tidigare femton registrerade gravarna med säkerhet identifieras medan en bedömdes som osäker. En av de iaktagna stensättningarna är belägen utanför fornlämningens begränsning i sydväst (se bilaga 4 & 5).

Figur 7. Vy över gravfältet Överselö 177:1 mot söder och gravfältet Överselö 178:1. Bilden är tagen från norr. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Överselö 193:1 & del av 303

Områdesbeskrivning

Stensättningen Överselö 193:1 är belägen på krönet av ett höjdparti strax nordväst om gården Klahammar (se figur 5). Norr och nordväst om stensättningen finns partier med berg i dagen som sluttar relativt brant ned mot åkermarken. Mot öster utgörs topografin av en flack slänt ned mot vägen, och i söder och sydväst, av en stenig och relativt blockrik sluttning ned mot Överselö 303. Nedanför sluttningen övergår terrängen i en flack svagt kuperad gräsbevuxen yta. Ytan sträcker sig i nordväst-sydöstlig riktning längs med åkermarken och här återfinns den största delen av Överselö 303.

Skadeinventering

Inventeringen koncentrerade sig till Överselö 193:1 med tillhörande skyddszon. Skyddszonen uppgick till 30 meter från ytterkanten av fornlämningen och inbegrep även de delar av Överselö 303 som anslöt till stensättningen. Ytorna inom Överselö 303 inventerades, i linje med länsstyrelsen kravspecifikation, mer översiktligt varför ingen detaljerad skadebeskrivning för Överselö 303 redovisas under egen rubrik i texten som följer.

Sammantaget dokumenterades en yta om cirka 90 x 65 meter. Skadorna inom området bestod i huvudsak av parallella, cirka 0,20-0,30 meter djupa och 0,40 meter breda fåror efter markberedning och nyplantering av gran. Bredden mellan fåror varierade mellan två och fem meter beroende på topografins utseende (se figur 8 & bilaga 6).

Överselö 193:1 registrerades vid förstagångsinventeringen år 1957 och ingick i den revideringsinventering som genomfördes av Länsstyrelsen år 2005. Bedömningen av fornlämningen var densamma vid båda inventeringstillfällena. Ingen förändring vad gäller utbredning, innehåll, antikvarisk bedömning eller skadestatus kan se vid en jämförelse av beskrivningarna. Stensättningen beskrivs som rund, cirka 7 meter i diameter och 0,5 meter hög och övertorvad med i ytan talrika synliga stenar i storlek 0,2-0,5 meter. Kantkedjan utgjordes av 0,5-0,8 meter stora stenar och var något raserad. Fornlämningens skadestatus beskrivs som välbevarad (FMIS).

Överselö 303 registrerades vid den revideringsinventeringen som genomfördes av Länsstyrelsen år 2005. Lämningen utgörs av ett område med fossil åkermark och bedömdes som ett bevakningsobjekt vid inventeringstillfället. I det nu aktuella ärendet har dock länsstyrelsen valt att behandla lämningen som en fornlämning. Området med fossil åkermark beskrivs som en 120 x 25-65 stor åkeryta med 5 odlingsrösen/vallar. Åkerytan är oregelbunden och avgränsas av stensamlingar. Inom åkerytan finns 3 närmast runda odlingsrösen som är 3-4 meter i diameter och mellan

0,4 och 0,7 meter höga, samt 2 stenvallar, cirka 25 meter långa och intill en meter höga, samt några mindre stensamlingar (FMIS).

Överselö 193:1 kunde med säkerhet identifieras vid inventeringen. Trots att stensättning bedömdes som allvarligt skadad (se under rubriken *Klassificering av skador*) framgick ändå gravens ursprungliga form och storlek i plan på ett tydligt sätt. Vad gäller Överselö 303 så hade inga av de odlingsrösen, stensamlingar eller vallar som finns med i beskrivningen över åkerytan tagit någon skada av markberedningen. I fåror efter markberedningen på själva åkerytan hade markvegetationen kommit tillbaka och växt till sig, varför området inte gav ett påtagligt skadat intryck (se figur 12).

Skadebeskrivning Överselö 193:1

Skadorna på stensättningen omfattade fyra markberedningsfåror i nord-sydlig riktning. Två av dem hade dragits rakt igenom och två gick på var sin sida om graven (se figur 8 & bilaga 6).

Markberedningen hade skadat graven ned till undergrunden/moränen och fåror var mellan 0,2 och 0,3 meter djupa och 0,40 meter breda. Parallellt med markberedningsspåren låg det uppfrästa materialet i långa vallar och i fåror stod granplantorna på rad. Därutöver hade stenar och stenblock rubbats ur ursprungligt läge och låg lösa på och runt omkring stensättningen. Stenmaterialet var rundat och storleken varierade mellan 0,10 och 0,60 meter (se bilaga 6).

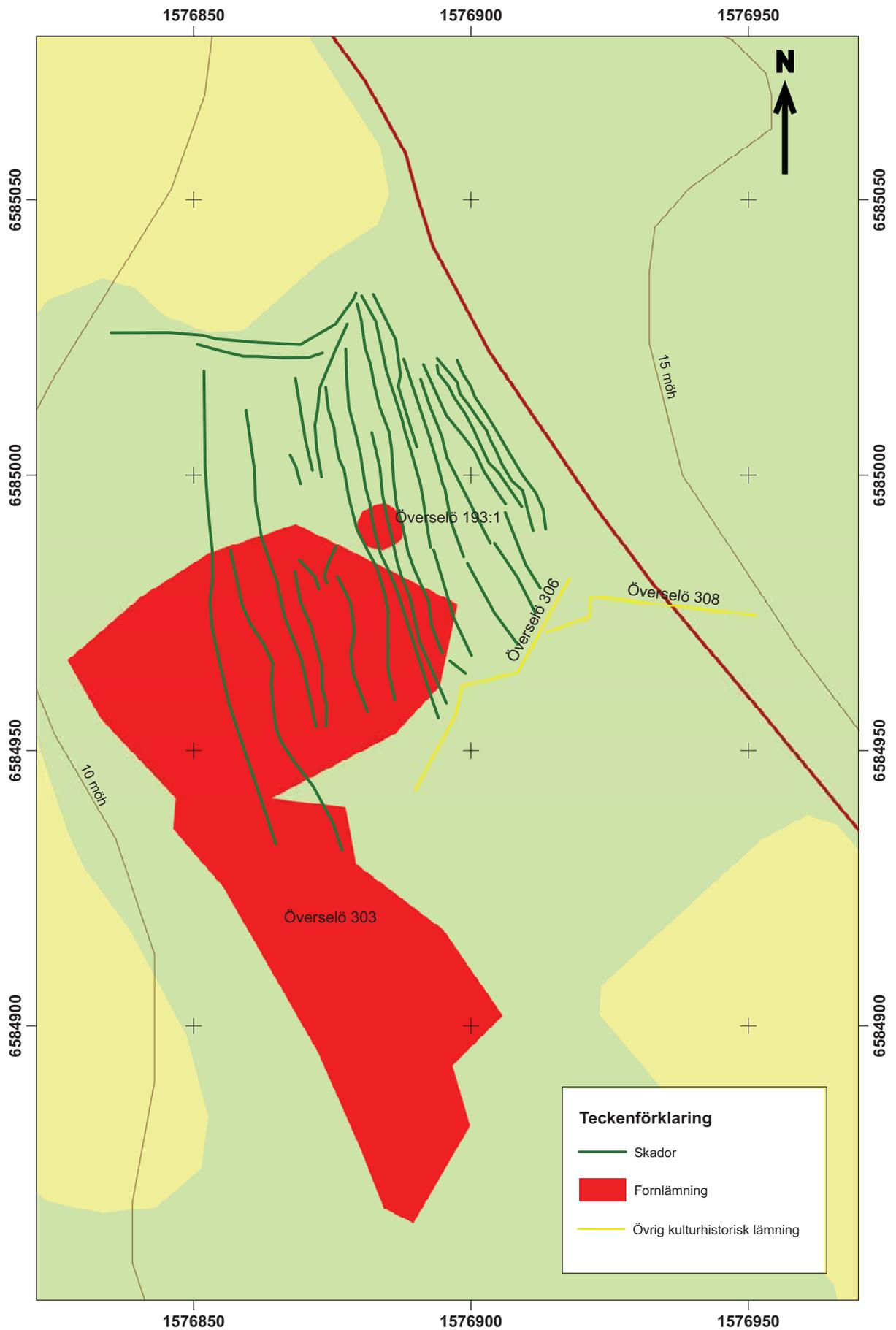
Återställning

Inledningsvis rycktes samtliga granplantor på och i nära anslutning till graven bort. En björk samt en meterhög kvarlämnad stubbe, vilka stod i stensättningen, avverkades och flyttades undan på behörigt avstånd från graven.

Stenblock som hade rubbats ur sina lägen flyttades och vältes tillbaka på ursprunglig plats med hjälp av spett och spade. Därefter lades markberedningsspåren igen med det material som låg i vallarna längs med fåror. Materialet var blandat och utgjordes av sten, morän och humus. Stenmaterialet lades i botten och humusmaterialet högst upp. Därutöver hämtades material från de vallar och högar som fanns i anslutning till de övriga markberedningsspåren i närområdet. För att inte orsaka huvudbry vid eventuella framtida arkeologiska insatser, placerades ett meddelande med information om arbetet under en sten i en av de igenfyllda fåror.

Den yta som återställdes uppgick till cirka 10 X 15 meter. För en närmare dokumentation över skador och återställningsarbetet av Överselö 193:1 hänvisas till bilaga 6.

Genom de utförda åtgärderna är nu de inre delarna av graven skyddad och stensättningens ytskikt och skadade partier har återställts i ett så ursprungligt skick

Figur 8. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med Överselö 193:1 & 303 och markskador utmarkerade. Skala 1:1000.

Figur 9. Röset på krönet inom gravfältet Överselö 178:1. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Figur 10. Utsikt från krönet inom gravfältet Överselö 178:1 mot söder. I förgrunden syns ett par markberedningsspår som sträcker sig ned i slänten. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Figur 11. Delar av Överselö 178:1. Närmast i bild syns A2 inom gravfältet. Bilden är tagen från sydöst Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

som möjligt. Överselö 193:1 bedöms genom de utförda åtgärderna återfått ett tillfredställande upplevelsevärde varför inga andra återställningsåtgärder anses nödvändiga.

Utvärdering

Vad gäller eventuella återställnings- och kompensationsåtgärder inom de olika fornlämningarna handlar frågan främst om vad som är syftet, vad som är rimligt och vad som är praktiskt genomförbart.

En förutsättning för att en återställning ska kunna genomföras är att det finns kännedom om lämningarnas ursprungliga utseende. Inom fornlämning Överselö 178:1 kunde till exempel endast ett fåtal av de sedan tidigare femton registrerade gravarna identifieras. Då i stort sett hela gravfältet är förstört återstår ingenting att utgå ifrån, vad gäller gravarnas ursprungliga utseende och lokalisering, varför möjligheten att återställa gravfältet får ses som obefintlig.

Vad det gäller gravfältet Överselö 177:1 är situationen något annorlunda. Här kunde sex av tio gravar med säkerhet identifieras. Det identifierade gravarna skulle kunna återställas, men frågan är om det skulle förbättra upplevelsevärdet av miljön som helhet. Ett annat alternativ är att fylla igen samtliga markberedningsfåror som sträcker sig genom fornlämningens utbredning för att gravfältet som helhet skulle återfå ett godtagbart upplevelsevärde. Den skadade ytan är sammantaget cirka 70 x 15 meter stor. Ett problem med ett eventuellt återställningsarbete av Överselö 177:1 är, oavsett på vilket sätt

det utförs, att det inte finns tillräcklig med material på plats som kan användas för att fylla igen skadorna. En förutsättning för att arbetet ska kunna genomföras är att jordmassor transporteras till området för användas som fyllnadsmaterial i markberedningsspåren.

För Överselö 303 som gränsar till fornlämning Överselö 193:1 bedöms inga återställningsåtgärder som nödvändiga.

Sammanfattning

Sörmlands museum har under perioden 2011-11-15 -2011-11-18 utfört en arkeologisk förundersökning i form av skadeinventering och återställning. Inventeringen omfattade två gravfält (Överselö 177:1 & 178:1), en stensättning (Överselö 193:1) samt del av en fossil åkermark (Överselö 303). Återställningen omfattade endast stensättningen. Fornlämningarna är belägna norr och nordväst om gården Klahammar inom Klahammar 1:1, Överselö socken, Strängnäs kommun i Södermanlands län. Förundersökningen utfördes med anledning av tidigare utförda skogsbruksåtgärder i samband med föryngringsavverkning. Vid arbetet uppkom markskador inom ovan nämnda fornlämningar med tillhörande skyddszoner. Skadorna utgörs främst av spår efter markberedning samt plantering av gran.

Skadorna inom och i anslutning till Överselö 177:1 är i huvudsak belägna inom den västra delen av gravfältet samt väst- och sydväst om gravfältets utbredning. Av de sedan tidigare tio registrerade gravarna inom gravfältet kunde sex stycken med säkerhet och fyra med osäker-

Figur 12. Den fossila åkermarken Överselö 303. På höjden i bakgrunden ligger stensättningen Överselö 193:1. Bilden är tagen från söder. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

het identifieras. Majoriteten var allvarligt skadade men det fanns även ett par som var helt opåverkade.

Skadorna inom gravfältet Överselö 178:1 koncentrerade sig i huvudsak till den södra delen av gravfältet samt till områden väster, sydväst och söder om forn-lämningen. Av de sedan tidigare femton registrerade gravarna kunde endast fyra med säkerhet och en med osäkerhet identifieras. Endast en av gravarna var opåverkad medan de övriga var skadade alternativt allvarligt skadade. Resten av gravarna kunde inte återfinnas.

Överselö 193:1 kunde med säkerhet identifieras vid inventeringen. Trots att stensättning bedömdes som allvarligt skadad framgick ändå gravens ursprungliga form och storlek i plan. Skadorna utgjordes av spår efter markberedning och nyplanterade granar. Ett antal stenblock som ingått i graven hade flyttats och låg löst ovanpå och vid sidan om stensättningen. Vid återställningsarbetet vältes stenblock tillbaka till ursprunglig plats. Granplantorna på och i anslutning till graven rycktes bort och spåren efter markberedningen lades igen med material från platsen. Överselö 193:1 bedöms genom de utförda åtgärderna återfått ett tillfredställande upplevelsevärde varför inga andra återställningsåtgärder anses nödvändiga.

Vad gäller Överselö 303 hade inga av de odlingsrösen, stensamlingar eller vallar som finns med i beskrivningen över åkerytan tagit någon skada av markberedningen. I fårorna efter markberedningen på själva åkerytan hade markvegetationen kommit tillbaka och växt till sig, varför området inte gav ett påtagligt skadat intryck.

Beslut om vidare åtgärder fattas av länsstyrelsen i Södermanlands län.

Referenser

Digitala fastighetskartan (GSD). *Geografiska Sverigedata. Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län*. Lantmäteriet, Gävle.

FMIS. Informationssystemet om fornminnen, Södermanlands län, Riksantikvarieämbetet. Datautag 2011-11-12 <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Gröna kartan. Topografiska kartan, Strängnäs 10H NO. Skala 1: 50 000. Lantmäteriverket, Gävle 1985.

Riksintressen Södermanland. Riksantikvarieämbetet, 2009-09-09. http://www.raa.se/publicerat/varia2009_33.pdf (Datum 2012-02-08)

SGU. Jordartskartan; 10 H Strängnäs NO; Serie Ae nr 68. Sveriges geologiska undersökning. Uppsala 1985.

Arkiv

Lantmäteriet i Gävle. Lantmäteriets digitala arkiv, Rikets allmänna kartverks kartarkiv (RAK). Arkivsök (<http://www.lantmateriet.se/>)

Ekonomiska kartan Stallarholmen, Södermanlands län. 1957. RAK id: J133-10h6f59

Ekonomiska kartan Överselö, Södermanlands län. 1957. RAK id: J133-10H7f59

Häradsekonomiska kartan Överselö, 1897-1901, Uppsala län. RAK id: J112-74-15.

Lantmäteriet i Gävle. Lantmäteriets digitala arkiv, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS) Arkivsök (<http://www.lantmateriet.se/>)

Akt C106-17:c5,1:10-11. Geometrisk avfattning, Klahammar nr 1-3, Överselö socken, Södermanlands län. Upprättad av Anders Samuelsson år 1640.

Akt C106-17:1. Geometrisk avfattning, Klahammar nr 1-3, Överselö socken, Södermanlands län. Upprättad av Anders i Mörn år 1724.

Akt C106-17:2. Storskifte, Klahammar nr 1-3, Överselö socken, Södermanlands län. Upprättad av Anders Bergendahl år 1764.

Akt C106-17:5. Laga skifte, Klahammar nr 1-3, Överselö socken, Södermanlands län. Upprättad av August Karl Velkevitz år 1828.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie: Arkeologiska meddelanden 2012:03

Södermanlands museums dnr: KN-KUS11-308

Länsstyrelsens dnr: 431-02813-2011

Tid för undersökningen: 2011-11-15 - 2011-11-18

Personal: Lars Norberg & Ingeborg Svensson

Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige 10H6f & 10H7f. Upprättad av Rikets allmänna kartverk. Skala 1:10 000.

x6584992 y1576886 (Överselö 193:1 & 303)

x6585242 y1576962 (Överselö 177:1 & 178:1)

Koordinatsystem: RT 90 2,5 gon V

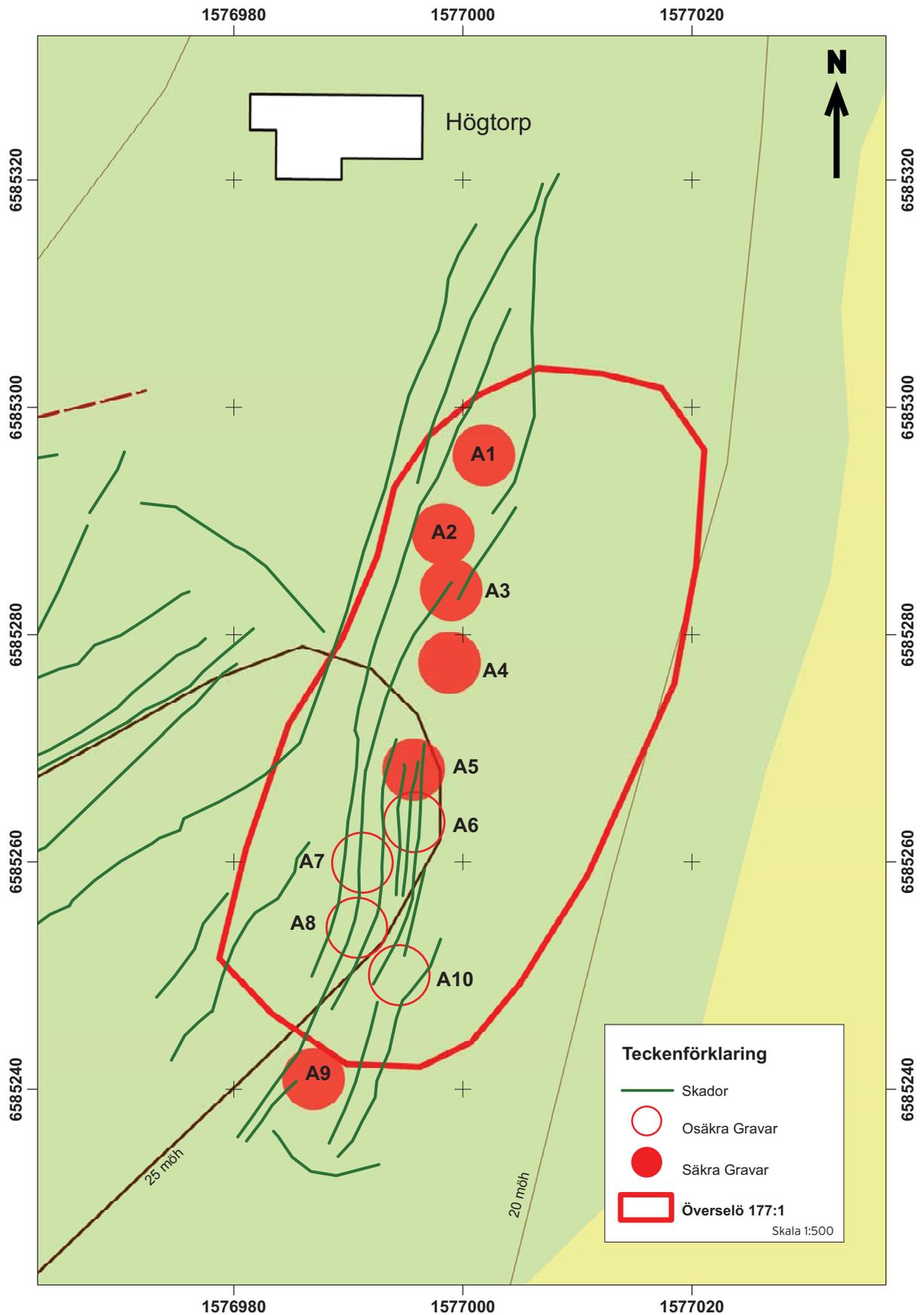
Höjdsystem: RH 70

Återställd ytan: 150 m².

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums arkiv.

Bilagor

1. Plan över Överselö 177:1

2. Gravbeskrivningar & skadeklassificering Överselö 177:1

Anr	Beskrivning	Opåverkad	Påverkad	Skadad	Allvarligt skadad
A1	Stensättning, rund, 6 meter i diameter och 0,30 meter hög med talrika i ytan synliga stenar i storlek 0,3-0,5 meter. Kantkedja.	X			
A2	Stensättning, rund, 6 meter i diameter och 0,30 meter hög med talrika i ytan synliga stenar i storlek 0,30-0,50 meter. Kantkedja.		X		
A3	Stensättning, rund, 4 meter i diameter och 0,20 meter hög. Övertorvad.				X
A4	Stensättning, rund, 4 meter i diameter och 0,20 meter hög. Övertorvad.	X			
A5	Stensättning, rund, 5 meter i diameter och 0,20 meter hög. Övertorvad.				X
A6	Osäker stensättning, rund, 4-5 meter i diameter och 0,20 meter hög. Övertorvad.				X
A7	Osäker stensättning, rund, 5-6 meter och 0,20 meter hög. Övertorvad.				X
A8	Osäker stensättning, rund, 4-5 meter i diameter och 0,20 meter hög. Övertorvad med enstaka stenar synliga i ytan.				X
A9	Stensättning, rund, 6 meter i diameter och 0,20 meter hög. Övertorvad med i ytan synliga stenar. Del av kantkedja?			X	
A10	Osäker stensättning, rund, 5 meter i diameter och 0,30 meter hög med talrika i ytan synliga stenar i storlek 0,3-0,5 meter. Del av kantkedja?				X

3. Fotodokumentation Överselö 177:1

Vissa av gravarna hade tagit mindre skada än andra inom gravfältet. Här syns A2 i förgrunden och A1 i bakgrunden. Bilden är tagen från sydsydväst. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Markberedningsskador genom A3. Bilden är tagen från söder. Foto: Ingeborg Svensson 2011, Sörmlands museum.

A4 var övertorvad och opåverkad av skador. I bakgrunden syns två stenblock som rubbats ur läge. Bilden är tagen från söder. Foto: Ingeborg Svensson 2011, Sörmlands museum.

Spår efter markberedning genom A5. En björk som stod i graven avverkades under arbetet. Bilden är tagen från söder. Foto: Ingeborg Svensson 2011, Sörmlands museum.

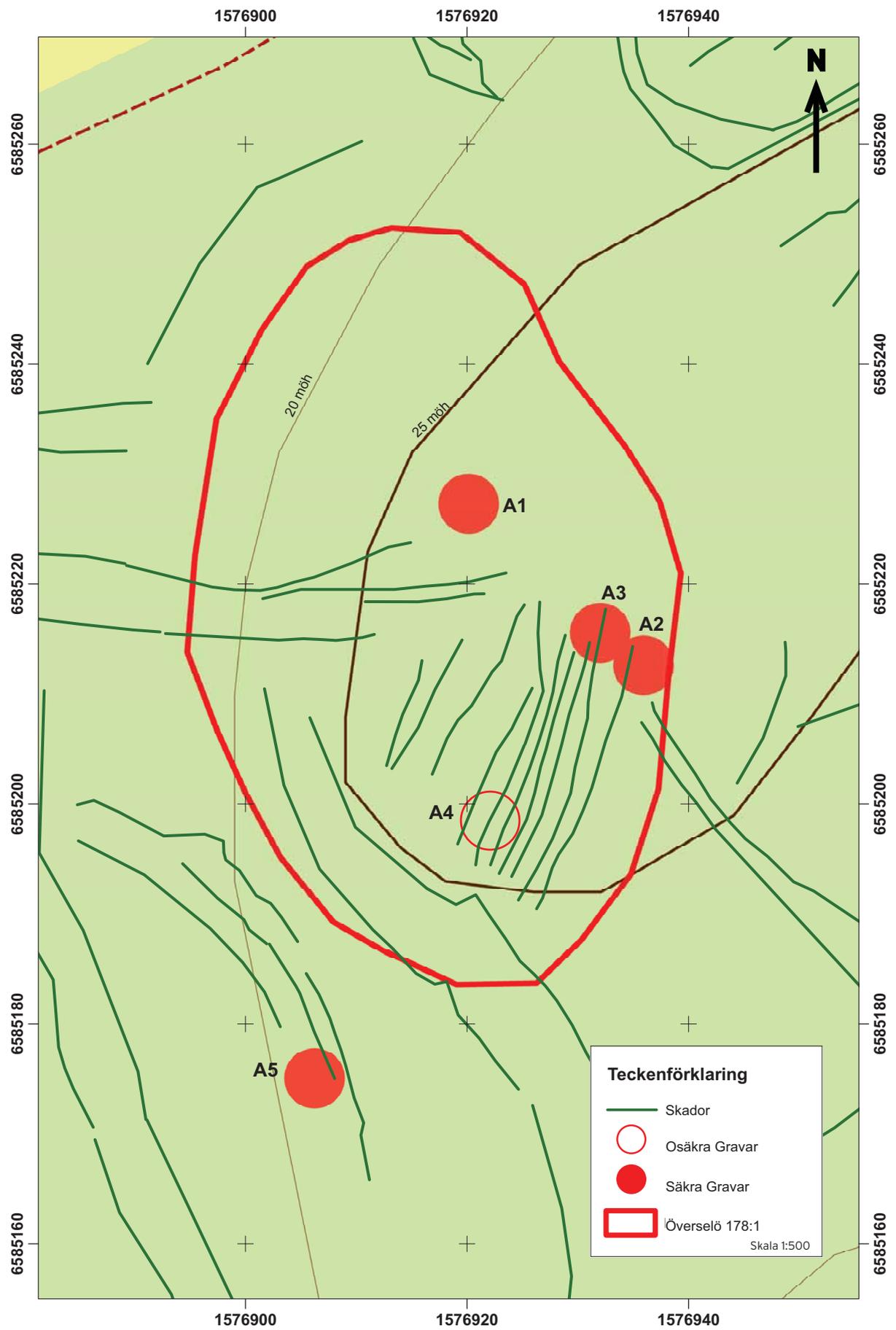

Skador i form av hjulspår genom A6. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Ingeborg Svensson 2011, Sörmlands museum.

Stenpackningen i A10. Stenblocket i förgrunden har flyttats ur läge och ligger i kanten av graven. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Ingeborg Svensson 2011, Sörmlands museum.

4. Plan över Överselö 178:1

5. Gravbeskrivningar & skadeklassificering Överselö 178:1

Anr	Beskrivning	Opåverkad	Påverkad	Skadad	Allvarligt skadad
A1	Röse, beläget på krönet, 9 meter i diameter och 0,5 meter högt. Stenarna är 0,5-0,9 meter stora.	X			
A2	Stensättning, rund, 4 meter i diameter och 0,30 meter hög med i ytan synliga stenar i storlek 0,20-0,40 meter. En fjärdedel av stenpackningen är borttagen.				X
A3	Stensättning, rund, 4 meter i diameter och 0,30 meter hög med i ytan synliga stenar. Endast en del av kantkedjan återstår i sydväst.				X
A4,	Osäker stensättning, rund, 5 meter i diameter och 0,20 meter hög. Övertorvad med enstaka stenar synliga i ytan.				X
A5	Röseliknande stensättning, rund, 6-7 meter i diameter och 0,5 meter hög med i ytan talrika stenar, 0,5-0,9 meter stora.			X	
A6	Ej återfunnen				
A7	Ej återfunnen				
A8	Ej återfunnen				
A9	Ej återfunnen				
A10	Ej återfunnen				
A11	Ej återfunnen				
A12	Ej återfunnen				
A13	Ej återfunnen				
A14	Ej återfunnen				
A15	Ej återfunnen				

6. Fotodokumentation Överselö 193:1

En av markberedningsfärorna som gick rakt igenom graven. Till höger i bild syns delar av kantkedjan. Bilden är tagen från sydöst. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Stenar och stenblock hade rubbats ur ursprungligt läge och låg lösa på och runtstensättningen. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

I spåren efter markberedningen stod granplantorna på rad. Samtliga plantor på och i nära anslutning till graven togs bort under återställningsarbetet. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Stensättning Överselö 193:1 innan återställningen. Bilden är tagen från sydöst. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Stensättning Överselö 193:1 efter återställning. Bilden är tagen från sydöst. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.

Stensättning Överselö 193:1 och delar av den återställda ytan i anslutning till graven. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Lars Norberg 2011, Sörmlands museum.